

Na kraju možemo zaključiti da je Šoltin »Pregled povijesti Lužičkih Srba« zaista ispunio jednu osjetljivu prazninu. Šteta je samo što je knjiga štampana na lošem papiru i što se izdavač nije poslužio nikakvim grafičkim efektima (osim korica) pa se tekst guši u vizuelnoj monotonosti — a i neke od karata kao da su namijenjene mikroskopu a ne ljudskom oku.

Branka Pribić

TOMISLAV BOGAVAC, *Stanovništvo Beograda 1918—1971*,
Beograd 1976, 177 str.

Beograd ima takve geografske uslove da je odavno morao postati veliki grad. Ali svi povoljni faktori izrastanja Beograda u veliki centar bili su djelovanjem političkih prilika zakočeni i smetnje su bile takve da je tek poslije 1918. Beograd počeo izrastati u velegrad.

O Beogradu je pisano mnogo i s raznih aspekata.¹ Jedan od autora »Istorije Beograda« koja je izašla 1974, Tomislav Bogavac obogatio je ta istraživanja vrijednim djelom. Knjiga »Stanovništvo Beograda 1918—1971« pisana je tako da su korišteni rezultati više društvenih nauka, a potrebne komponente za dobivanje integralnog prikaza ispreplitane su veoma spretno. Upravo radi takvog pristupa, prikaz toga rada treba da se nađe i na stranicama historijskih časopisa, iako gledano bibliografski djelo pripada sferi demografskih radova.

Knjiga je sastavljena iz devet poglavlja.

U uvodnim napomenama Bogavac objašnjava pristup problemima, govori o razlozima zašto je istraživanja ograničio na period od 1918. do 1971. godine, i donosi nekoliko važnih napomena metodološkog karaktera korisnih i za istraživače ostalih gradova. Prema smjeru demografskih promjena, konstatira već ovdje tri dijametralno različita razdoblja: *predratno*, karakteristično po vladavini stranog kapitala i zaoštrenosti klasnih i međunacionalnih odnosa, antidemokratskom pritisku buržoazije na radne ljude; *ratno*, koje se odlikuje regresijom na svim poljima i *poslijeratno*, kada je Beograd počeo sustizati strane gradove i kada je radni čovjek uzeo vlast u svoje ruke i planski pristupio izgradnji sredine u kojoj živi.

U poglavlju »Pregled uslova relevantnih za demografska pomeranja stanovništva u Jugoslaviji u periodu 1918—1971.« autor situira kretanje stanovništva u Beogradu s kretanjem stanovništva u Jugoslaviji, koristeći se radovima poznatih demografa i ekonomskih historičara, ali ima i vlastitih zanimljivih opservacija o permanentnoj ekonomskoj krizi Jugoslavije u međuratnom razdoblju, praćenoj velikom nezaposlenošću i veoma lošim položajem radnika. Bogavac ističe da su 1939. prilike u Jugoslaviji za radnog čovjeka bile teže nego za vrijeme krize, i to

¹ Vidi popis izvora i literature na kraju knjige *Tomislava Bogavca*, *Stanovništvo Beograda 1918—1971*, Beograd 1976, 173—177, te »Istoriju Beograda«, III, Beograd 1974, na čijem su pisanju surađivala 24 autora, koji su donijeli i relevantnu literaturu.

dokumentira brojnošću štrajkova. S obzirom na temu, možda je to poglavlje preopširno, osobito onaj dio koji donosi podatke za čitavu Jugoslaviju.

Treće poglavlje nosi naslov »Prvi veliki skok« i u njemu autor opisuje razvoj Beograda od 1918. do 1931, zaključujući da je 1918 — kada je Beograd postao politički centar velike novostvorene države i kada je njegovo zaleđe bilo prošireno na sjever i zapad — započeo period izvanredno dinamičnog razvoja Beograda. Bogavac opisuje raznolike teškoće zbog ubrzanog naseljavanja stanovništva i slabe privredne osnovice, koja se počinje stabilizirati i jačati tek oko sredine prvoga posleratnog decenija. »Sve u svemu, teškoće života koje su zahvatale Jugoslaviju tog perioda našle su svoj specifični odraz u Beogradu. Gotovo da nema značajnije publikacije iz tog perioda, a u tome naročito prednjači radnička štampa, u kojoj se ne govori o bedi beogradskog stanovništva, besposlici, špekulaciji — namirnicama i stanovima itd.«² Ipak, u periodu od 1921. do 1931. stanovništvo je Beograda udvostručeno, a takav tempo razvoja nemamo nikada u kasnijim periodima, i Bogavac pronalazi uzroke toga trenda.

Tempo razvoja poslije 1929. protkan je žestokim krizama, padovima i kolebanjima sve do 1941. i taj period je Bogavac obradio pod naslovom »Vreme uspona i padova«. Na osnovi analize privredno-društvenih i prirodnih faktora, Bogavac zaključuje da je Beograd bio siromašan grad s niskim prirodnim priraštajem stanovništva i veoma visokim mortalitetom u radničkim dijelovima grada. Zbog relativno slabe materijalne osnove i usporavanja privrednog razvoja grada pod djelovanjem velike svjetske krize rast stanovništva se usporuje, iako zanatstvo, trgovina i dosta intenzivno građevinarstvo zapošljavaju velik broj radne snage. Na osnovi analitičkih istraživanja dra Stevana Ivanića, Bogdana Krekića, Slobodana Ž. Vidakovića, Vladislava Milenkovića i drugih pisaca iz vremena koje obrađuje, Bogavac je mogao sintetizirati privredni, socijalni i društveni razvoj Beograda na desetak stranica, obogaćujući svojim zaključcima socijalnu povijest toga grada.

»Ratni period — korak unazad dug deset godina« obrađen je u petom poglavlju. U toku drugoga svjetskog rata Beograd je izgubio oko 50.000 stanovnika, i to je bio jedan od najtežih perioda za život grada. Kako bi prikazao taj period, autor je istraživao materijalne gubitke Beograda, ljudske gubitke za vrijeme bombardiranja 1941. i 1944, deportacije, likvidacije i raseljavanje, a rekonstruirao je i podatke o odlasku stanovnika u partizane. Autor se koristi rezultatima istraživanja dra Jovana Marjanovića³ i Venceslava Glišića⁴, ali veći dio toga poglavlja obrađuje na osnovi arhivskih izvora, te govori i o životu u gradu za vrijeme Nedićeve vladavine. Oslobođenje Beograda dočekao je grad u ruševinama, a broj stanovnika na osnovi karata za kruh bio je 1. XI 1944. godine samo 238.930.

»Obnova i novi ubrzani uspon Beograda u periodu od 1945. do 1961.« naziv je šestog poglavlja. Bogavac opisuje period obnove i prijelaza na plansku privredu, period od 1948. do 1953, kada je zbog ekonomske blokade Jugoslavije od zemalja potpisnica Rezolucije Kominforma porast stanovništva u Beogradu bio usporen, i period od 1953. do 1961, kada se javljaju znaci uspona i kada se nastavlja doseljavanje stanovnika iz svih dijelova zemlje. Velikom sistematič-

² *T. Bogavac*, n. dj., 56.

³ *Jovan Marjanović*, Beograd, Beograd 1964.

⁴ *Venceslav Glišić*, Prilog, Beograd u ratu i revoluciji 1941–1945.

nošću autor, kao i u ostalim poglavljima, analizira demografsku i privrednu strukturu Beograda od 1945. do 1961, komparirajući elemente s prethodnim razdobljima.

Period od 1961. do 1971. obrađen je u poglavlju »Period smirivanja«. Uslijed ravnomjernijeg privrednog i političkog razvoja, rast stanovništva Beograda uravnotežuje se, ali i takav trend zahtijeva velike investicije za saniranje najvažnijih životnih preduslova, te Bogavac piše o načinu rješavanja tih problema. To poglavlje autor završava zaključkom da je 1971. Beograd ušao u porodicu velikih gradova i stvorio osnovu za postepen ulazak u porodicu milijunskih gradova. Osmo poglavlje nosi naziv »Komparacije«. Bogavac komparira različite demografske faktore Beograda s ostalim jugoslavenskim gradovima 1921, 1931. i 1961. godine, kombinirajući ih s privrednim elementima. Autor zaključuje da je Beograd imao da rješava mnogo složenije, teže i kompleksnije probleme razvoja od bilo kojeg jugoslavenskog grada, jer mu je razvojni put bio složeniji, a sve negativnosti historijskog razvoja svih naših naroda i narodnosti našle su odraza u njegovu razvoju.

U zaključku, Bogavac sumira ono što je rečeno u prethodnim poglavljima. Na tome mjestu autor govori o sedam razvojnih etapa grada u periodu od 1918. do 1971, od kojih četiri pripadaju poslijeratnom periodu. U najkraćim crtama Bogavac ukazuje na najvažnije karakteristike progresivnih i regresivnih perioda i zaključuje da je daljnji rast Beograda ograničen mogućnošću većeg zapošljavanja na području privrede.

Mira Kolar-Dimitrijević

ZWI BATSCHA, DIE AUFKLÄRUNG UND GEDANKEN-FREIHEIT, Frankfurt/Main, 1977.

Autor knjige »Prosvjetiteljstvo i sloboda mišljenja«, o kojoj informiramo, profesor je na Fakultetu političkih nauka u Haifi. Glavno su područje njegovih istraživanja političke teorije u Njemačkoj u doba francuske revolucije. Objavio je još i ove knjige: *Gesellschaft und Staat in der politischen Philosophie Fichtes*, 1970; *Moderne politische Theorien*, 1972.

U svojoj najnovijoj knjizi Batscha — na primjeru njemačke historije od 18. st. naovamo — potvrđuje Hegelovu pesimističku tezu da čovjek iz povijesti ništa ne uči. Potvrđuje je originalnim tekstovima iz vremena njemačkog Prosvjetiteljstva, koji sačinjavaju veći dio knjige, i svojim uvodom od četrdesetak stranica, koji ima karakter i analize i polemike. Motto uvoda (izvadak iz Kantove »Kritike zdravog razuma« koji govori o iskonskom pravu čovjeka na slobodno izražavanje, a ljudskom razumu kao jedinog snazi napretka) svjesno povezuje tu knjigu sa Studijom o studentskim nemirima u Njemačkoj 60-ih godina,¹ koje su neki

¹ K. Sontheimer, *Die Veränderung des politischen Bewusstseins durch die studentische Protesbewegung*, Merkur, Heft 3, Stuttgart, 1976. (Promjena političke svijesti prouzrokovana studentskim protestima.) Sontheimer je uzeo isti motto za svoju Studiju.